

УДК 338.432

JEL Classification: Q12, Q13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201909086>

О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук, професор
М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН

Становлення організаційно-економічної моделі сімейного фермерства в Україні: інституційні засади, проблеми та пріоритети

Мета статті - розкрити теоретико-методичні і практичні аспекти становлення організаційно-економічної моделі сімейного фермерства в Україні, охарактеризувати його інституційні засади як форми господарювання.

Методика дослідження. В основу теоретико-методичної побудови дослідження покладено загальнонаукові методи наукового пізнання, а також засади міждисциплінарного наукового пошуку, положення інституціональної методології. Методологічну базу розроблення проблеми становлять наукові напрацювання зарубіжних та вітчизняних вчених, позиціоновані у царині економічного дискурсу з проєкціями концепції інституціоналізму. Прикладні аспекти проблемної дискусії ґрунтуються на систематизації знань щодо визначення інституційних пріоритетів становлення сімейного фермерства і соціально-економічних ефектів його розвитку як особливого господарського укладу. Застосування методичного апарату інституційної (інституціональної) теорії дозволило виявити особливості, визначити організаційну дієвість сформованих державою і ринком «правил гри», які забезпечили утвердження наявної типологічної сукупності сімейних фермерських господарств в Україні. Економічні розрахунки дали змогу методично обґрунтувати аспекти сучасного стану, визначити можливу динаміку і охарактеризувати перспективу розвитку сімейного фермерства як особливої моделі господарювання на селі.

Результати дослідження. Теоретично і методично обґрунтовано інституційну специфіку розвитку сімейного фермерства як механізму господарювання, заснованого на індивідуально-сімейних цінностях організації структур зі створення благ в аграрному секторі економіки. Розглянуто світові тенденції і глобальну традицію представлення сімейного бізнесу на селі із порівнянням практики національного господарського комплексу, а також виявленням специфіки інституційно-правового забезпечення. Проаналізовано сучасні умови розвитку, чинники інституційного забезпечення сімейного фермерства в Україні, засади становлення його організаційно-економічної моделі. Здійснено концептуальну проєкцію засад функціонування сімейної ферми з пропонуванням конструкції пріоритетних інституційних удосконалень процесу з урахуванням національно-ідентичних пріоритетів, ментальних поведінкових характеристик сучасного українського селянина.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку аспекти інституційного аналізу становлення розвитку сімейних фермерських господарств у межах існуючого соціально-економічного укладу на селі. Запропоновано інституційні удосконалень засад становлення організаційно-економічної моделі сімейного фермерства в Україні з обґрунтуванням пропозицій щодо пріоритетів державної політики й господарської організації.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані при розробці правових норм інституційного стимулювання розвитку сімейних фермерських господарств, доопрацювання проєктів нормативних актів щодо правових питань, концепцій, програм здійснення організаційно-економічних та соціальних засад становлення сімейного фермерства в Україні. Пріоритетним вбачається використання положень наукового дискурсу в науково-дослідній діяльності з агроекономічної проблематики. Табл.: 4. Бібліогр.: 26.

Ключові слова: інституції; сімейна ферма; господарювання; організаційно-економічна модель; ефективність; суспільство; економіка; соціум.

Шпикуляк Олександр Григорович - доктор економічних наук, професор, учений секретар, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Малік Микола Йосипович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Постановка проблеми. Розвиток форм господарської діяльності на селі в сучасних

українських реаліях характеризується їх багатоманітністю та різноаспектними засадами й наслідками функціонування. Значимість тієї чи іншої організаційної форми залежить

© О.Г. Шпикуляк, М.Й. Малік, 2019

від формації її представлення на практиці, впливу чинника взаємозумовленості праці і власності, а також статусів розподілу витрат-вигід. Для України актуального статусу нині набуло сімейне фермерство, а його утвердження вважаємо пріоритетною моделлю організації господарської системи, чинником підтримки розвитку сільських територій на засадах сталості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретична модель сімейної ферми набула визначеної методичної конструкції завдяки тривалому процесу еволюції засад господарювання на землі. Термін фермерство, сімейне фермерство, особливості фермерського господарювання, згадуються ще у праці А. Сміта [24], який наголошував на індивідуалістському підході до організації господарювання. За його оцінкою: «Пересічні фермери рідко наймають управителя для керівництва різними видами праці на фермі. Вони зазвичай чимало працюють самі разом зі своїми робітниками, самі орють і боронять тощо. І через це надлишок урожаю, що залишається після сплати ренти, має не тільки відшкодувати їм капітал, вкладений в обробіток землі, разом із звичайним прибутком на нього, а оплачувати заробітну плату, що належить їм як робітникам та управителям» [24, с. 49]. У цьому твердженні вбачається оцінка особливостей фермерства як нетипової організаційно-економічної моделі господарювання.

Економічна концепція інтерпретації ролі-значимості сімейного господарства як суб'єкта ринку і сімейного господарювання як способу виробництва опрацьована Г. Беккером, проо що зазначають вітчизняні дослідники [5]. Учений довів, що поведінка людей у сфері особистого життя (в сім'ї) підпорядковується, як і в будь-якій іншій, загальним законам економіки і, насамперед, правилам економічної раціональності. Він розглядав сімейну ферму як «міні-фабрику», що виробляє «базові блага» (кінцеві предмети споживання і послуги) [5, с. 23-24]. За певної методичної конструкції пізнання сімейну ферму ототожнюють із домогосподарством, яке за рекомендацією ООН - це особа або група осіб, об'єднаних з метою забезпечення всього необхідного для життя.

Адаптованим до концепції і засад сімейного господарювання є ствердження, що: «...сімейне господарство - це важливий елемент економіки, що складається з однієї чи

більше осіб, які ведуть спільне господарство, дбають про сімейний добробут, виконуючи такі функції: забезпечення чинниками виробництва економіки країни; використання власних коштів для поточного споживання товарів і послуг, заощадження з метою задоволення власних потреб» [5, с. 25]. Вважаємо, зазначені позиції щодо організаційно-економічної суті сімейної ферми як господарської одиниці та сімейного фермерства, як соціально-економічного явища, сформувалися в класичній науці, визнані у працях сучасників [1 - 26].

Класичним прообразом сімейної ферми як ринкової структури слугує сімейне господарство - суспільно-економічна формація, якій притаманні родинні зв'язки, що економічно позиціонуються у виробничо-господарській діяльності і яка передбачає та спрямована на отримання соціально-економічної вигоди.

Мета статті - розкрити теоретико-методичні і практичні аспекти становлення організаційно-економічної моделі сімейного фермерства в Україні, охарактеризувати його інституційні засади як форми господарювання.

Виклад основних результатів дослідження. Сімейна форма господарювання в аграрному секторі економіки України має певні традиції, представлена різними типами суб'єктів і у різному статусі, тому відзначаємо її адаптивність. В основі цього статусу знаходяться родинні зв'язки, сформовані в ареалі сім'ї. Сімейні господарства існували в дорадянську добу, в добу соціалізму - хоча їх функції обмежувалися статусом присадибних господарств. Інституціоналізованого розвитку фермерські господарства набули вже у новітній історії України.

Значну частину періоду української незалежності держава мало приділяла уваги на розвитку сімейної форми господарювання в аграрному секторі. Лише за останні п'ять років відбулися зміни - сімейні господарства отримали формальне закріплення в законодавстві. Це значимий крок у довершенні трансформацій господарської системи, створенні сприятливих інституційних умов для реалізації права власності і підприємницької ініціативи на селі. Вітчизняне суспільство, владна спільнота все-таки дійшли до усвідомленого висновку, що сімейні фермери відповідальні за збереження потенціалу територій, на яких відбуваються виробничо-господарські процеси, тобто є значимими модераторами практики сталого розвитку.

Якщо ж оцінювати згадану модель господарювання глобально, то у грудні 2017 р. Організацією Об'єднаних Націй було анонсовано Десятиліття сімейних фермерських господарств ООН на 2019-2028 рр., що здійснено для сприяння реалізації Порядку денного в секторі сталого розвитку на період до 2030 р. У рамках реалізації пріоритетів сімейного фермерства на означене десятиліття анонсовано глобальний План дій щодо мобілізації національних і глобальних ресурсів для вирішення нагальних проблем фермерів.

Донедавна в Україні все ще існував ряд інституційних обмежень щодо масового розвитку сімейних господарств, але їх можна вважати формально усуненими з прийняттям цільової законодавчої бази. Утвердження інституту сімейного фермерства значною мірою усуває невизначеності стосовно ринкового статусу сімейних ферм. Нині український уряд, зважаючи на величезну суспільну значимість сімейного фермерства, забезпечує інституційні умови і стимулювання розвитку такого типу господарств прийняттям законодавчих актів, програм.

Зачинання сучасної практики сімейного господарювання в сільському господарстві

1. Інституційно-правові заходи підтримки розвитку сімейного фермерства в Україні

Інституційно-правовий захід	Аспекти регуляції
Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018 - 2020 рр. (Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 664-р)	Визначення магістральних напрямів розвитку сімейного фермерства і затвердження концептуального бачення стратегії інституціоналізації
Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств»	Унормування правочинностей створення, набуття статусу і визначення засад функціонування, оподаткування сімейних ферм тощо
Типова форма договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства (Затверджена Міністерством аграрної політики та продовольства України)	Визначення і впорядкування відносин між членами сімейного фермерського господарства, порядку його створення і функціонування

Джерело: Сформовано авторами з аналізу нормативно-правових актів.

Цими заходами визначено рамкові умови і практичну можливість для створення сімейних фермерських господарств. Із прийняттям відповідних правових норм та здійсненням відповідних правочинностей, сімейна ферма тепер набуває організаційно-інституційного статусу - необхідного для входження в систему організованого ринку. Цей статус дозволяє законно претендувати на участь у програмах державної підтримки, кредитування, інвестиційних, інфраструктур-

національної економіки пов'язуємо із формуванням індивідуального сектору землекористування, в якому першість належить господарствам населення і особистим селянським господарствам. Ряд фундаційних проблем із згаданого контенту держава намагається вирішити шляхом сприяння розвитку саме сімейного фермерства.

Фермерський уклад в Україні проходить трансформацію та інституціоналізацію. Сімейне ж фермерство інституційно започатковано відносно недавно - з прийняттям відповідних нормативно-правових актів, концепції розвитку. Піонерним вважається Закон України «Про фермерське господарство». Його положеннями закладено інституційно-правові основи фермеризації - статуси фермерських господарств, принципи створення, господарських відносин тощо. Значимою для провадження інституційно-правового забезпечення сімейних фермерських господарств є Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки, інші інституційно-правові заходи (табл. 1).

них та багатьох інших проектах, зокрема реалізовувати вироблену продукцію в законний спосіб тощо. Це лише незначна частина інституційних спроможностей, які змодеровані унормуванням офіційного статусу сімейної ферми і забезпечують підстави для зросту її конкурентоспроможності.

Наявна нині в державі інституційно-правова база в цілому дозволяє вирішувати завдання з детінізації суб'єктного складу аграрних виробників, обсяги діяльності яких

можна кваліфікувати зокрема за моделлю «сімейна ферма «2-20 га». Формально статус господарюючого суб'єкта «сімейна ферма» закріплений Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» у 2016 р. Згідно з нормами цього закону можливо здійснювати перетворення дрібних господарств у сімейні ферми, але тих, які відповідають розміру за моделлю «сімейна ферма «2-20 га». Пріоритетність такої трансформації закріплена Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018 - 2020 роки».

Юридично закріпленим є той факт, що сімейне фермерське господарство може створюватись у формі юридичної особи або ж фізичної особи підприємця (ФОП). Установчим документом для створення сімейного фермерського господарства, його легалізації як суб'єкта підприємницької діяльності виступає форма договору (декларації) (типова форма, затверджена наказом Мінагрополітики від 05.04.2019 № 177 і зареєстрована в Міністерстві юстиції України від 25.04.2019 за № 438/33409). Декларація врегульовує питання створення і діяльності сімейного фермерського господарства без набуття статусу юридичної особи й призначена як для одного члена - одноосібника, так і для членів сім'ї, які спільно здійснюватимуть свою діяльність у фермерському господарстві.

Інституційно визначені також податкові стимули для цієї категорії сільськогосподарських суб'єктів - Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств».

Крім того, в Україні функціонують й іноземні проекти з підтримки, пропаганди сімейного фермерства (табл. 2). Це сприяє певному розвитку зазначеного явища, адже за рахунок інвестиційної підтримки коштами цих проектів реалізуються ініціативи безпосереднього створення сімейних фермерських господарств. Проводяться також дії з реалізації ряду інших проектів, проте найбільш інституційно значимі - у секторі молочного скотарства, оскільки справляють реальний практичний вплив на динаміку розвитку сімейного фермерства.

Сімейні ферми формують соціальний капітал - консолідований на рівні сім'ї як власника належних фермі активів і отримуваних доходів. До категорії сімейних ферм згідно із законодавством України відносяться суб'єкти за статусом юридичної і (або) фізичної особи, які ідентифіковані за критерієм розміру земельної площі в діапазоні від 2 до 20 га, що прописано в Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств».

2. Іноземні проекти інституційної підтримки розвитку сімейного фермерства в Україні

Назва проекту	Інституції модерації	Характеристика цільової орієнтації	Поточні практики в Україні
SOCODEVI	<i>Реалізується агенцією Сокодеві з Квебеку, Канада СОКОДЕВІ - це мережа кооперативів та спільних фондів, які діляться технічною експертизою та знаннями зі своїми партнерами у країнах, що розвиваються задля створення, захисту та поширення багатства</i>	<i>Інформаційна, організаційно-економічна, а також інвестиційна підтримка становлення сімейних ферм у секторі виробництва молока та інституційна підтримка їх кооперування</i>	<i>Проект «Розвиток молочного бізнесу в Україні» (2014 - 2021) об'єднує близько 5000 малих та середніх виробників молока у мережу фермерів, підприємців, кооперативів та кооперативних об'єднань, здебільшого у чотирьох регіонах: Дніпропетровська, Херсонська, Львівська, Івано-Франківська області України</i>

USAID	Реалізується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) в різних секторах економіки і суспільства, включаючи аграрний (сільське господарство)	Організаційно-економічне, інформаційне, інституційне сприяння формуванню ефективних спроможностей до якісного зростання завдяки трансформаційним реформам у відповідних секторах соціально-економічного життя	Проекти: «Підтримка розвитку сільського господарства та сільських територій» (7 серпня 2016 року - 3 липня 2020 року) - підтримка стійкого економічного зростання на широкій суспільній базі завдяки створенню кращих умов для діяльності малих формуваль, включаючи сімейні ферми; «Кредитні ресурси для сільськогосподарських виробників» (25 серпня 2016 року - 24 серпня 2020 року) - розбудова механізму розширення спроможності кредитних спілок до кредитування сільськогосподарських товаровиробників
Проект EC SAFPI	Реалізується Європейським Союзом в секторі розвитку сімейного фермерства та кооперації	Інформаційно-консультаційна підтримка реалізації заходів із формування ефективного інституційного середовища розподілу державних коштів для розвитку фермерства	Проведення інформаційної компанії «Державна підтримка розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської обслуговуючої кооперації у 2019 році»
Проект «Німецько-український агрополітичний діалог (АПД)»	Реалізується за підтримки Федерального Міністерства продовольства та сільського господарства (BMEL)	Дорадча підтримка розвитку сталого сільського господарства та удосконалення регуляторної політики, зокрема, щодо стимулювання ефективності сільськогосподарських компаній різних інституційних секторів господарювання, включаючи фермерський	Проведення кампанії з надання консультацій із формування досконалої юридичної бази розвитку аграрних компаній, формування механізму управління землекористуванням, інфраструктурних відносин тощо (поточний період реалізації 01.01.2019 - 31.12.2021)

Джерело: Сформовано авторами на основі інформації з відкритих джерел та інтернет-ресурсів.

Запровадження сімейного фермерства в Україні означає продовження інституційної реформи в організації господарювання на селі та розвитку сільських територій. Відбувається модернізація інституційних норм, які формалізують статуси сімейного фермера, надаючи йому спроможність брати участь у здійсненні ринкових угод, претендувати на державну підтримку, кредит тощо. Тобто він стає законним і рівноправним учасником ринкового обміну тощо.

Інституційна структуризація фермерських суб'єктів в аграрному секторі України унормована законодавством про організаційно-правові форми господарювання та спеціальним законом. Зокрема, це структури такого

типу: класичні фермерські господарства (інституційно започатковані на початку 90-х років ХХ ст.); фермерські господарства-підприємства (інституційно започатковані у 90-х роках ХХ ст., зокрема при здійсненні реформування колективних сільськогосподарських підприємств); сімейні фермерські господарства (інституційно започатковані в 2018 р.).

Також потрібно вести мову про інституційну модель фермерства - інституційну характеристику складу господарств за організаційно-правовим статусом (фермерське господарство, підприємство, сімейне фермерське господарство). Крім того, необхідно виділити економічну характеристику

структуризації - розмір господарства (мікро-, малі, середні та великі підприємства). До мікро- і малих слід відносити сімейні ферми, створені за новим законодавством; до малих і середніх - фермерські господарства, базовані на законодавстві 90-х років; до середніх і великих - фермерські господарства-сільськогосподарські підприємства. Усе це становить методичну характеристику організаційно-економічної моделі сімейного фермерства в Україні - визначає національні особливості, проблеми та пріоритети розвитку.

Сімейні фермерські господарства організаційно і за своїм розміром виступають суб'єктами, що представляють сукупність малих форм господарювання, а в оцінках значимості слугують основою сталого розвитку сільських територій. Першочергово ця роль полягає у забезпеченні зайнятості населення, гарантуванні продовольчої безпеки, участі фермерів у реалізації перспективних проектів сільського розвитку тощо. Проте українська модель сімейного фермерського господарства поки що залишається інституційно розмитою в практичному сенсі, хоча формально організаційно-економічні характеристики закріплені в законодавстві. Останнє - вагомий інституційний посыл, практичний крок розвитку сімейних фермерських господарств, що потрібно віднести до результативних ефектів аграрної політики.

На ринку представлені різні категорії суб'єктів, яких можна кваліфікувати як господарства сімейного типу - наприклад сільські домогосподарства або господарства населення - таких налічується сьогодні близько

4,0 млн. У цій категорії також представлені особисті селянські господарства (фізичні особи, яким передано у власність або оренду земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства), які також діють відповідно до Закону України «Про особисте селянське господарство». Попередньо зазначимо, що за оцінками перспективи трансформацій, майбутніх тенденцій розвитку сімейного фермерства - особисті селянські господарства першочергово слід визнати потенційними кандидатами на перетворення у сімейні ферми.

Практикою доведено, що фермер має значні переваги у мотивації до праці, його господарство надзвичайно мобільне щодо реакцій на кон'юнктурні зміни. Проте інституційна динаміка створення фермерських господарств, а також, зокрема, перехід у цей сегмент власників землі з площею понад 2 га - наслідуює стриманість вже тривалий період трансформацій.

Сімейна ферма таким чином являє собою особливу ринкову одиницю, яка інституційно визначена специфікою сімейного господарювання, а також засадами розвитку сільського господарства як галузі, й села - як середовища життя. У цьому закладені характеристики обмежувальних і (або) стимулівних чинників функціонування сімейної ферми як економічного агента, представленого на ринку.

Якщо взяти до уваги концепцію Г. Беккера [5, с. 23-24] щодо поширення на сімейне господарство методології мікроекономічного аналізу, визнаючи зокрема сімейну ферму «міні-фабрикою», отримуємо можливість оцінки ресурсного статусу такої ринкової структури в умовах України (табл. 3).

3. Концептуальна проєкція ресурсного статусу сімейної ферми в умовах України (в рамках оцінок моделі «2-20 га»)

Складові - ресурси	Стейкхолдери ресурсного статусу за розміром	
	Ферма площею 2 га	Ферма 20 га
Рослинницький напрям господарської діяльності		
Площа землі в користуванні	2 га	20 га
Робоча сила, задіяна у виробництві	В основному зайняті члени сім'ї без залучення найманих працівників, але за спеціалізації на вирощуванні трудомістких культур можливе залучення сезонних працівників	Зайняті члени сім'ї із залученням найманих сезонних працівників
Тваринницький напрям господарської діяльності		
Площа землі в користуванні	Залежить від типу і спеціалізації тваринницької сімейної ферми	
Робоча сила, задіяна у виробництві	В основному зайняті члени сім'ї без залучення найманих працівників, але можливе залучення працівників	Зайняті члени сім'ї із залученням найманих працівників

Джерело: Запропонована за результатами досліджень і узагальнень авторів.

Сімейні ферми нині все-таки створюються, зокрема за підтримки недержавних організацій, які на грантовій основі здійснюють дорадчу діяльність за кошти іноземних держав. Приклади конкретних сімейних ферм, створених таким чином, можна відзначити у Львівській та Дніпропетровській областях. Відповідні програми передбачають комплексний підхід до реалізації програм розвитку сімейного фермерства на селі, але поки що мають локальний характер. Разом із тим у загальній тенденції галузевої структури виробництва малих (сімейних) фермерів переважає рослинницький напрям.

Частина земель використовується так званими «сірими» фермерами, які ніде не обліковують вирощену сільськогосподарську продукцію, реалізують її також неофіційно. Разом із тим продуктивність угідь, залучення матеріальних ресурсів нелегальними або ж напівлегальними способами забезпечує певний, доволі пристойний рівень рентабельності господарювання.

За проведеними практичними спостереженнями більшість з них готова працювати лише в умовах стихійного господарювання. Визначна тут проблема в мотивації - багато хто працює просто щоб вижити, на кшталт традиційного вже усталеного особистого господарства, обробляючи при цьому додаткові площі землі на засадах неформального договору. Площа земель («сіра» оренда - власність родичів, близьких друзів) у кожного з них значно більша ніж у «законного» фермера, який підпадає під кваліфікаційні ознаки моделі «2-20 га», а також у ферме-

ра, який отримав землю для заснування господарства ще у 90-х роках минулого століття. За поверхневими спостереженнями й емпіричними оцінками виявилось, що наприклад площа землі в користуванні «сірого» фермера у Вінницькій області може становити 25-50 га - залежно від кількості власних земельних паїв у сім'ї, наявності техніки, віку, кола друзів тощо. Тут діють свої закони обміну ресурсами, працею, виробленим товаром і модель утверджується все більше. Проте довговічність її залежить не тільки від інституційної державної політики, а й від бажання селян цим займатися.

Оцінюючи мотиваційну частину розвитку сімейного фермерства можна зробити висновок, що ця категорія фермерів не вважає таку діяльність чимось відмінним від непрофільної зайнятості. На їхню думку, це так зване хобі-виробництво, яке не повинно ні оподатковуватися, ні відповідати загальноприйнятим стандартам. Для них пріоритет - існування так званого кустарного, натурального господарства. У переважній більшості вони за наявності високооплачуваної роботи без будь-яких роздумів ладні відмовитися від фермерства. Господарювання на землі такі фермери переважно відносять до вимушеної діяльності, багато з них воліли б мати високооплачувану роботу (за наймом) і високу пенсію.

Специфічно в результаті проявляється ефект зайнятості та результативності за продуктивністю по суб'єктах аграрного господарювання, категорія «фермерські» (табл. 4).

4. Динаміка розвитку фермерських господарств в Україні

Рік	Кількість фермерських господарств			Площа землі в користуванні (рілля)			Валова сільськогосподарська продукція		
	усього	зміни до попереднього року		усього	зміни до попереднього року		усього	зміни до попереднього року	
		од.	%		+, - од.	тис. га		%	+, - тис. га
2000	38428	х	х	2157,6	х	х	3125,2	х	х
2005	42445	110,5	4017	3661,2	169,7	1503,6	8177,5	261,7	5052,3
2010	41524	97,8	-921	4290,8	117,2	629,6	11965,8	146,3	3788,3
2011	33872	81,6	-7652	4284,6	99,9	-6,2	16192,5	135,3	4226,7
2012	34035	100,5	163	4338,5	101,3	53,9	14111,1	87,1	-2081,4
2013	34168	100,4	133	4408,6	101,6	70,1	19091,4	135,3	4980,3
2014	33084	96,8	-1084	4578,3	103,8	169,7	19188,8	100,5	97,4
2015	32303	97,6	-781	4343,7	94,9	-234,6	18909,3	98,5	-279,5
2016	33682	104,3	1379	4437,9	102,2	94,2	22101,4	116,9	3192,1
2017	34137	101,4	455	4580,1	103,2	142,2	21743,1	98,4	-358,3
2018	33164	97,1	-973	4707,2	102,8	127,1	25118,9	115,5	3375,8

Джерело: Представлено і розраховано за даними Державної служби статистики України.

Поряд із цим маємо переконання, що сімейна ферма поступово перетворюється на консервативну модель господарювання і консервація національної традиції зосереджується на утвердженні її як «сірої» напівлегальної форми аграрного бізнесу. Напівлегальне фермерство все більше укріплюється, селяни вилучають свої земельні паї з оренди у великих підприємств цілими родинами й обробляючи її самостійно, кооперуючись з іншими. Інколи такого типу фермер не володіє ніяким реманентом, технікою, а просто наймає інших осіб для виконання техніко-технологічних операцій. Вказана система господарювання не має нічого спільного з науково обґрунтованими підходами, частково перебуває поза відповідним правовим полем у частині суб'єктного статусу підприємця. Проте через недовіру у селян до державних та ринкових інститутів вона залишається актуальною практикою.

Сімейний фермерський уклад в Україні отримав певний розвиток, але він наслідує національну специфіку багатоваріантності. Зокрема сімейні господарства, якщо врахувати приналежність різних суб'єктів до цієї категорії за кваліфікаційними ознаками, представлені: фермерськими господарствами, особистими селянськими господарствами, а також іншими економічними агентами агропромислової системи категорії «малі формування». Це зокрема авторська оцінка ситуації з розвитком сімейного фермерства, формуванням наявної структури суб'єктного складу господарств. Згідно з інформацією Державної служби статистики України в державі виробництвом сільськогосподарської продукції займаються понад 4,0 млн *сільських домогосподарств*. Ці господарства щороку забезпечують понад 40% валової продукції сільського господарства. Станом на 1 січня 2019 р. кількість *особистих селянських господарств* становила 3996,5 тис. одиниць, або 82% від кількості домогосподарств у сільській місцевості. На 1 січня 2019 р. загальна площа землі в особистих селянських господарств досягала 6132,2 тис. га, у тому числі з цільовим призначенням «для ведення особистого селянського господарства» - 2513,4 тис. га та «для ведення товарного сільськогосподарського виробництва» - 2777,1 тис. га. Середній розмір особистого селянського господарства в Україні знаходиться на рівні 1,53 га. Найбільша кількість особистих се-

лянських господарств відзначена у Львівській, Вінницькій, Івано-Франківській, Закарпатській і Київській, найменша - у Миколаївській та Херсонській областях.

Статистична ідентифікація сімейних фермерських господарств у формальній сукупності поки що за функціональною ознакою та ознакою земельного ресурсного потенціалу не проводиться. Саме на цьому підході можна здійснити оцінку суб'єктної сукупності сімейних фермерських господарств - відповідно до інституційного статусу, визначеного Законом України від 31 березня 2016 р. № 1067 «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство».

Фермерський уклад зазнає подальшої трансформації, зокрема спостерігається активне накопичення капіталу і селекція господарств ринком. Власне відбувається природний відбір. Частина господарств (сімейних ферм) функціонують доти, поки доступна неформальна діяльність у «сірій» зоні ринку. Частина господарств мають іншу роботу (вчителі, працівники місцевих органів влади та ін.), а фермерство для них - ситуативний вид діяльності, тобто у спрощеному інтерпретуванні - додатковий заробіток.

На так званому «сірому» ринку зовсім інші закони взаємодії, які є згубними для таких господарств, вони значно втрачають в доходах, не можуть претендувати на державну підтримку, адже відсутнє документальне підтвердження їх існування, походження продукції тощо. За інших умов вони не зможуть існувати конкурентно, якщо поставити в умови формалізації. Частина таких господарств відмовиться від фермерства.

Сімейні фермери «сірого» типу - це гібридні господарства, які інституційно балансують між статусом особистого селянського господарства і сімейної ферми. Головна проблема в тому, що у їхніх власників переважно відсутня мотивація набувати того чи іншого статусу - формально інтегруватися в організований ринок. Тут слід відзначити головну причину - недовіра до державних і ринкових інститутів у теперішній їх якості.

Інституційні особливості і специфіка «сірого» фермерства наступна:

- оренда землі - на взаємній довірі (родичів, знайомих), без будь-якої документальної фіксації, що відповідно позначається на розмірі орендної плати;

- повсюдність прихованих схем постачання ресурсів, виконання робіт і реалізації продукції, непрозоре ціноутворення;
- виключно діяльність у рослинництві з вирощування традиційних культур;
- кооперація з виконання робіт (без створення кооперативу);
- формалізуватися не бажають - не довіряють державі та звикли працювати в «тіні»;
- продукція реалізується через посередників.

Частина селян прагнуть господарювати самостійно, але без формалізації статусу. Для перспективного розвитку сімейного фермерства, його успішної інституціоналізації в національну агроекономічну систему важливо, щоб бізнес-середовище було прозорим, інституції адаптованими - лише тоді суб'єкти, які потенційно підпадають під законодавчо унормовану категорію «сімейна ферма», будуть зацікавлені у формалізації статусу (реєстрація як фізична особа чи юридична особа). У цьому головна інституційна проблема, адже значна сукупність господарств функціонують у «сірій» зоні ринку. Такий статус вважають для себе найбільш успішним з погляду дохідності, перспективи ведення діяльності, а головне - збереження активів від будь-яких посягань.

Малі фермерські господарства, становлення яких в Україні перебуває на початковому етапі, мають бути пріоритетними. Акценти на розвиток фермерства вирізняються як актуальний спосіб сталого узгодження економічного, соціального й екологічного інтересу, забезпечення факторів «зеленого» зростання. Підстава для такого висновку - виключна позиція малого фермера, його переважно дбайливе ставлення до навколишнього середовища. У його діяльності прибуток не завжди на першому місці, бо він хоче зберігати господарство для своїх нащадків. Такий респект розвитку закладений самою природою фермерського господарства, яке небезпідставно вважається ареалом сталості господарювання.

Необхідно зазначити, що входження сімейних ферм в інноваційні, найбільш доступні для максимізації розвитку, сектори господарювання, дозволяють цій категорії суб'єктів агропродовольчого ринку оптимізувати транзакційні витрати, а також задіяти найбільш перспективні ланцюги розподілу додаткової вартості, обрати респектабельні (престижні) ніші ринку.

Сприятливе інституційне середовище забезпечить умови для роботи сімейних ферм, зумовить поступову легалізацію малого аграрного бізнесу, а також успішне партнерство з місцевими органами влади.

Висновки. Сімейна ферма як господарська інституційна структура нині вкрай потрібна для забезпечення розвитку малих суб'єктів аграрного господарювання (господарств населення, особистих селянських господарств, «сірих» фермерів). Входження їх в організований ринок, а також посилення економічної стійкості та конкурентоспроможності. Особистим селянським господарствам та фермерам потрібно інституційно допомогти долучитися до організованого ринку, вийти з тіні для того щоб перерозподіл доданих вартостей відбувався не лише в напівлегальному секторі, а й щоб від цього отримували зиск місцеві громади, жителі села, поліпшувалася соціальна інфраструктура, дотримувалися екологічні умови тощо.

Становлення і масовий розвиток сімейного фермерства виступає важливою віхою здійснення організаційно-економічних структурних трансформацій, утвердження інституційної моделі, в якій усі суб'єкти аграрного господарювання перебуватимуть в конкурентному полі організованого ринку. Відповідно до інституційного статусу і розмірів сімейних фермерських господарств потрібно розвивати інноваційні сектори та перспективні ніші, де їхня діяльність дозволить сконсолідувати максимально концентричні конкурентні переваги.

У сприянні розвитку сімейного фермерства з точки зору впровадження удосконалень державної аграрної політики щодо активізації фермерської діяльності необхідно:

- переглянути критерії розміру сімейних фермерських господарств у частині врахування їх спеціалізації, особливо, стосовно тваринництва, трудомістких виробництв у рослинництві, для чого потрібно ввести критерій ідентифікації розміру сімейної ферми за вартістю реалізованої або виробленої продукції, змінивши формацію їх розміру від 2 до 50 і більше га площі;
- сформувати реєстр сімейних фермерських господарств за критерієм їх спеціалізації, а також видами діяльності;
- держава має обрати за пріоритет підтримку малих ферм;

- важливо забезпечити інфраструктуру для розвитку сімейних фермерів, зокрема шляхом створення кооперативів.

Модеруючи і задовольняючи приватно-ласницький інтерес сімейні господарства були, є і будуть найбільш прогресивними в мотиваціях до якісної праці, соціальної діяльності, а головне - апріорі сприятимуть досягненню цілей сталого розвитку - в співпраці з державою, громадою, підприємни-

цькими структурами. Дбаючи про своє господарство сім'я зацікавлена у поліпшенні умов життя, виробництва, побуту. Таким чином, сімейне фермерство має перспективу як форма зайнятості населення, особливий спосіб виробництва сільськогосподарської продукції і продовольства, а також сукупність структур провідників процесу збереження національної ідентичності українського села.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрний сектор України (стан і перспективи розвитку) / М. В. Присяжнюк, М. В. Зубець, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров, О. Ю. Грищенко [та ін.] ; за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, М. М. Федорова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. 1008 с.
2. Горьовий В. П. Фермерство України: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2007. 570 с.
3. Збарський В. К., Алексєєва Ю. Ю. Особливості трансформації сільських домогосподарств у сімейні фермерські господарства. *Економіка АПК*. 2017. № 7. С. 23.
4. Івченко В. Сімейне фермерство як важливий чинник розвитку національної економіки. URL : <http://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=simejne-fermerstvo-ak-vazlivij-cinnik-rozvitku-nacionalnoi-ekonomiki>.
5. Ковалюк О. М., Лех Г. А., Реверчук С. К. Сімейні господарства України: принципи, механізми, перспективи : навчальний посібник / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Реверчука. Київ : Атіка. 2002. 176 с.
6. Корінець Р. Сімейні ферми як об'єктивна необхідність. URL : <http://www.agrotimes.net/journals/article/simejni-fermi-yak-ob%2%80%99ektivna-neobhidnist>.
7. Корінець Р. Я., Малік Л. М. Інституціоналізація сімейних фермерських господарств у соціально-економічне середовище. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 60.
8. Лупенко Ю. О. Системні трансформації аграрного сектору економіки. *Економіка АПК*. 2007. № 5. С. 49-51.
9. Макаренко П. М., Мельник Л. Л. Фермерство України у контексті тенденцій розвитку світового сільського господарства. *Економіка АПК*. 2008. № 3. С. 145-152.
10. Макаренко П. М., Шведюк В. А. Збутові стратегії підвищення ефективності розвитку фермерських господарств регіону. *Агросвіт*. 2009. № 2. С. 16-18.
11. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 212 с.
12. Перспективні форми організації господарської діяльності на селі: наукова доповідь / кол. авторів: Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк, В. Я. Месель-Веселяк, та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 114 с.
13. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / П. Т. Саблук, М. В. Зубець, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров, М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, М. В. Гладій [та ін.]. Київ : ІАЕ, 1997. 648 с.
14. Про внесення змін до Закону України «Про фермерські господарства» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України № 1067-VIII від 31.03.2016 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>.
15. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України № 2497-VIII від 10.07.2018 р. Урядовий кур'єр. 10.08. 2018 р.
16. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
17. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. : наукова доповідь / [Гадзало Я. М., Лупенко Ю. О., Пугачов М. І., Шпикуляк О. Г. та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.

References

1. Prysiazhniuk, M.V., Zubets, M.V., Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya., Fedorov, M.M., Hryshchenko, O.Yu., et al. (2011). *Ahrarnyi sektor Ukrainy (stan i perspektyvy rozvytku) [Agrarian sector of Ukraine (state and prospects for development)]*. M.V. Prysiazhniuk, M.V. Zubets, P.T. Sabluk, V.Ya. Mesel-Veseliak, & M.M. Fedorov (Eds.). Kyiv: NNTS "IAE" [In Ukrainian].
2. Horovyi, V.P. (2007). *Fermerstvo Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia [Farming of Ukraine: theory, methodology, practice: monograph]*. Kyiv: NNTS "IAE" [In Ukrainian].
3. Zbarskyi, V.K. & Alieksieieva, Yu.Yu. (2017). *Osoblyvosti transformatsii silskykh domohospodarstv u simeini fermerski hospodarstva [Features of transformation of rural households into family farms]*. *Ekonomika APK*, 7, p. 23 [In Ukrainian].
4. Ivchenko, V. (2015). *Simeine fermerstvo yak vazhlyvyi chynnyk rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Family farming as an important factor in the development of the national economy]*. *Agravery*. Retrieved from: <http://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=simejne-fermerstvo-ak-vazlivij-cinnik-rozvitku-nacionalnoi-ekonomiki> [In Ukrainian].
5. Kovaliuk, O.M., Lekh, H.A., & Reverchuk, S.K. (2002). *Simeini hospodarstva Ukrainy: pryntsyipy, mekhanizmy, perspektyvy: navchalnyi posibnyk [Family farms of Ukraine: principles, mechanisms, perspectives: textbook]*. S.K. Reverchuk (Ed.). Kyiv: Atika [In Ukrainian].
6. Korinets, R. (n.d.). *Simeini fermy yak obiektyvna neobkhidnist [Family farms as an objective necessity]*. *Agrotimes*. Retrieved from: <http://www.agrotimes.net/journals/article/simejni-fermi-yak-ob%2%80%99ektivna-neobhidnist> [In Ukrainian].
7. Korinets, R.Ya. & Malik, L.M. (2018). *Instytutsionalizatsiia simeinykh fermerskykh hospodarstv u sotsialno-ekonomichne seredovyshe [Institutionalization of family farms in the socio-economic environment]*. *Ekonomika APK*, 4, p. 60 [In Ukrainian].
8. Lupenko, Yu.O. (2007). *Systemni transformatsii ahrarnoho sektoru ekonomiky [Systemic transformations of agrarian sector of economy]*. *Ekonomika APK*, 5, pp. 49-51 [In Ukrainian].
9. Makarenko, P.M. & Melnyk, L.L. (2008). *Fermerstvo Ukrainy u konteksti tendentsii rozvytku svitovoho silskoho hospodarstva [Farming of Ukraine in context of world agriculture trends]*. *Ekonomika APK*, 3, pp. 145-152 [In Ukrainian].
10. Makarenko, P.M. & Shvedyuk, V.A. (2009). *Zbutovi stratehii pidvyshchennia efektyvnosti rozvytku fermerskykh hospodarstv rehionu [Marketing strategies for improving the efficiency of development of farms in the region]*. *Ahrosvit*, 2, pp. 16-18 [In Ukrainian].
11. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H., et al. (2019). *Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv: monohrafiia [Organizational and economic support for the development of family farms: monograph]*. Kyiv: NNTS "IAE" [In Ukrainian].
12. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Mesel-Veseliak, V.Ya., et al. (2019). *Perspektyvni formy orhanizatsii hospodarskoi diialnosti na seli: naukova dopovid [Perspective forms of organization of economic activity in the countryside: scientific report]*. Kyiv: NNTS "IAE" [In Ukrainian].

18. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність / [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.] ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.

19. Розвиток форм господарювання на селі / В. Я. Месель-Веселяк, П. Т. Саблук, М.І. Малік, М. М. Федоров, Ю. О. Лупенко [та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : Урожай, 1993. 376 с.

20. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки». URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80>.

21. Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я. Передумови і фактори розвитку фермерства в Україні. *Вісник аграрної науки*. 1993. № 2. С. 3-13.

22. Семейные фермерские хозяйства: накормит мир - сбережет планету. URL : <http://www.fao.org/resources/infographics/infographics-details/ru/c/272986/>.

23. Сільське господарство України за 2018 р. Статистичний збірник України. Київ : Держстат України, 2019. 392 с.

24. Сміт Адам. Дослідження про природу і причини багатства народів / пер. з англ. О. Васильєв, М. Межевкіна, А. Малівський. Київ : Наш формат, 2018. 736 с.

25. Чаянов А. В. Организация крестьянского хозяйства. URL : http://sinsam.kirsoft.com.ru/KSNews_111.htm.

26. Шульський М. Г. Фермерство: проблеми становлення і розвитку : монографія. Львів, 2004. 392 с.

13. Sabluk, P.T., Zubets, M.V., Mesel-Veseliak, V.Ya., Fedorov, M.M., Malik, M.Y., Lupenko, Yu.O., Hladii, M.V., et al. (1997). *Posibnyk po reformuvanniu silskohospodarskykh ta pererobnykh pidpriemstv [Handbook on reforming agricultural and processing enterprises]*. Instytut ahrarynoi ekonomiky [In Ukrainian].

14. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro fermerski hospodarstva" shchodo stymuliuvannia stvorennia ta diialnosti simeinykh fermerskykh hospodarstv: Zakon Ukrainy № 1067-VIII vid 31.03.2016 r. [On amendments to the Law of Ukraine "On farms" On the promotion of creation and operation of family farms: Law of Ukraine dated 31.03.2016, No. 1067-VIII]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19> [In Ukrainian].

15. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo stymuliuvannia stvorennia ta diialnosti simeinykh fermerskykh hospodarstv: Zakon Ukrainy № 2497-VIII vid 10.07.2018 r. [On amendments to the Tax Code of Ukraine On the promotion of the creation and operation of family farms: Law of Ukraine dated 10.07.2018, No. 2497-VIII]. (2018). *Uriadovy kurier*, 10.08 [In Ukrainian].

16. Pro fermerske hospodarstvo: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 r. [On farming: Law of Ukraine dated 19.06.2003]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-15> [In Ukrainian].

17. Hadzalo, Ya.M., Lupenko, Yu.O., Puhachov, M.I., Shpykuliak, O.H., et al. (2016). *Rozvytok ekonomiky silskoho hospodarstva Ukrainy v 2011-2015 rr.: naukova dopovid [Development of agricultural economy of Ukraine in 2011-2015: scientific report]*. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

18. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., et al. (2017). *Rozvytok malykh ahrarynykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyschi: indykatory ta efektyvnist [The development of small agricultural enterprises in a market-based institutional environment: indicators and efficiency]*. O.H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

19. Mesel-Veseliak, V.Ya., Sabluk, P.T., Malik, M.Y., Fedorov, M.M., Lupenko, Yu.O., et al. (1993). *Rozvytok form hospodariuvannia na seli [Development of forms of rural business management]*. P.T. Sabluk & V.Ya. Mesel-Veseliak (Eds.). Kyiv: Urozhai [In Ukrainian].

20. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku fermerskykh hospodarstv ta silskohospodarskoi kooperatsii na 2018-2020 roky: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the Concept for development of farms and agricultural cooperation for 2018-2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80> [In Ukrainian].

21. Sabluk, P.T. & Mesel-Veseliak, V.Ya. (1993). *Peredumovy i faktory rozvytku fermerstva v Ukraini [Preconditions and factors for development of agriculture in Ukraine]*. *Visnyk ahrarynoi nauky*, 2, pp. 3-13 [In Ukrainian].

22. Semejne fermerskie hozjajstva: nakormit mir - sberechet planetu [Family farms: feed the world - save the planet.]. (2014). *FAO*. Retrieved from: <http://www.fao.org/resources/infographics/infographics-details/ru/c/272986/> [In Russian].

23. *Silске hospodarstvo Ukrainy za 2018 r. Statystychnyi zbirnyk Ukrainy [Agriculture of Ukraine for 2018: statistical collection of Ukraine]*. (2019). Kyiv: Derzhstat Ukrainy [In Ukrainian].

24. Smit, A. (2018). *Doslidzhennia pro pryrodu i prychny bahatstva narodiv [Research on the nature and causes of the wealth of nations]*. O. Vasyliiev, M. Mezhevikina, A. Malivskiy (Trans.). Kyiv: Nash format [In Ukrainian].

25. Chajjanov, A.V. (n.d.). *Organizacija krestjanskogo hazjajstva [Organization of peasant economy]*. Retrieved from: http://sinsam.kirsoft.com.ru/KSNews_111.htm [In Russian].

26. Shul'skyi, M.H. (2004). *Fermerstvo: problemy stanovlenia i rozvytku: monohrafiia [Farming: problems of formation and development: monograph]*. Lviv [In Ukrainian].

Shpykuliak O.H., Malik M.Y. Formation of organizational and economic model of family farming in Ukraine: institutional foundations, problems and priorities

The purpose of the article is to reveal theoretical, methodological and practical aspects of the formation of organizational and economic model of family farming in Ukraine, and to characterize institutional principles of its development as a form of management.

Research methods. Basis for theoretical and methodological construction of the research was based on the general scientific methods of scientific cognition, as well as principles of interdisciplinary scientific search within basics of the institutional methodology. Methodological basis for fundamental constructions of problem development is the scientific works of foreign and domestic scholars, positioned in the field of economic discourse with projections of the institutional theory foundations. Applied aspects of the problematic discussion were based on the systematization of knowledge regarding the definition of institutional priorities for the formation of family farming and socio-economic effects of farming development as a special economic way. Application of methodological apparatus of the institutional theory made it possible to identify peculiarities, to determine an organizational effectiveness of "game rules" formed by the state and market, which ensured the approval of typological set of family farms in practice as a nationally-identical model of institutionalized economic order. Economic calculations made it possible to methodologically substantiate aspects of the current state of affairs, to determine possible dynamics, and to characterize the institutional perspective of the development of family farming as a particular model of rural management.

Research results. Institutional specificity of positioning family farming as a mechanism of management based on individual and family values of the organisation of structures for creating benefits in the agricultural sector was theoretically and methodically substantiated. The world tendencies and global tradition of presenting family business in the countryside with comparison of the practice of the national economic complex, as well as the identification of specific institutional and legal support were considered. Modern conditions of development, factors of institutional support of family farming in Ukraine, and background of the formation of its organizational and economic model were analysed. Conceptual projection of principles of family farm functioning with the design of priority institutional improvements of a process was carried out, taking into account the national-identical priorities, mental behavioural characteristics of the modern Ukrainian peasant.

Elements of scientific novelty. Aspects of institutional analysis of the formation-development of family farms within the existing socio-economic structure in rural areas were further developed. There were offered institutional improvements for foundations of formation of organizational and economic model of family farming in Ukraine with substantiation of proposals on priorities of the state policy and economic organisation.

Practical significance. Some provisions can be used in the development of legal rules for institutional stimulation of the development of family farms, finalisation of draft normative acts on legal issues, concepts, programs for the implementation of organisation-economic and social foundations for the formation of family farming in Ukraine. Priority was given to the usage of scientific discourse in agro-economic research. Tabl.: 4. Refs.: 26.

Keywords: institutions; family farm; management; organizational and economic model; efficiency; society; economy; community.

Shpykuliak Oleksandr Hryhorovych - doctor of economic sciences, professor, academic secretary, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony str., Kyiv)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Malik Mykola Yosypovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony str., Kyiv)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Шпыкуляк А.Г., Малик Н.И. Становление организационно-экономической модели семейного фермерства в Украине: институциональные основы, проблемы и приоритеты

Цель статьи - раскрыть теоретико-методические и практические аспекты становления организационно-экономической модели семейного фермерства в Украине, охарактеризовать его институциональные основы как формы хозяйствования.

Методика исследования. В основу теоретико-методического построения исследования положены общенаучные методы научного познания, а также аспекты междисциплинарного научного поиска, положения институциональной методологии. Методологическую базу разработки проблемы составляют научные наработки зарубежных и отечественных ученых, позиционированные в области экономического дискурса с проекциями концепции институционализма. Прикладные аспекты проблемной дискуссии основываются на систематизации знаний по определению институциональных приоритетов становления семейного фермерства и социально-экономических эффектов его развития как особого хозяйственного уклада. Применение методического аппарата институциональной (институциональной) теории позволило выявить особенности, определить организационную действенность сформированных государством и рынком «правил игры», которые обеспечили утверждение имеющейся типологической совокупности семейных фермерских хозяйств в Украине. Экономические расчеты позволили методически обосновать аспекты современного состояния, определить возможную динамику и охарактеризовать перспективу развития семейного фермерства как особой модели хозяйствования на селе.

Результаты исследования. Теоретически и методически обосновано институциональную специфику развития семейного фермерства как механизма хозяйствования, основанного на индивидуально-семейных ценностях организации структур по созданию благ в аграрном секторе экономики. Рассмотрены мировые тенденции и глобальная традиция представления семейного бизнеса на селе в сравнении с практикой национального хозяйственного комплекса, а также выявлением специфики институционально-правового обеспечения. Проанализированы современные условия развития, факторы институционального обеспечения семейного фермерства в Украине, основы становления его организационно-экономической модели. Осуществлена концептуальная проекция основ функционирования семейной фермы с предложением конструкции приоритетных институциональных усовершенствований процесса с учётом национально-идентичных приоритетов, ментальных поведенческих характеристик современного украинского крестьянина.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие аспекты институционального анализа становления-развития семейных фермерских хозяйств в рамках существующего социально-экономического уклада на селе. Предложены институциональные усовершенствования основ становления организационно-экономической модели семейного фермерства в Украине с обоснованием предложенных относительно приоритетов государственной политики и хозяйственной организации.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы при разработке правовых норм институционального стимулирования развития семейных фермерских хозяйств, доработке проектов нормативных актов по правовым вопросам, концепций, программ осуществления организационно-экономических и социальных основ становления семейного фермерства в Украине. Приоритетным видится использование положений научного дискурса в научно-исследовательской деятельности по агроэкономической проблематике. Tabl.: 4. Библиогр.: 26.

Ключевые слова: институции; семейная ферма; хозяйство; организационно-экономическая модель; эффективность; общество; экономика; социум.

Шпикуляк Александр Григорьевич - доктор экономических наук, профессор, учёный секретарь, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Малик Николай Иосифович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Стаття надійшла до редакції 06.09.2019 р.

Фахове рецензування: 09.09.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шпикуляк О. Г., Малик М. Й. Становлення організаційно-економічної моделі сімейного фермерства в Україні: інституційні засади, проблеми та пріоритети. *Економіка АПК*. 2019. № 9. С. 86 – 98.

*

УДК 332.2.021

JEL Classification: Q15

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201909098>

**А.М. ТРЕТЯК, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН
А.С. ПОЛІЩУК, аспірант***

Інституціональні проблеми розвитку ринково-орієнтованих земельних відносин у сільському господарстві

Мета статті - дослідити за період 2000-2018 рр. еволюцію невирішених інституціональних (законодавчо-нормативних та управлінських) проблем ринково-орієнтованих земельних відносин у сільському господарстві, що не дозволяє здійснити запуск прозорого земельного ринку в Україні.

Методика дослідження. Використано монографічний метод - для аналізу поглядів учених щодо досліджуваної проблеми; метод емпіричного дослідження - стосовно оцінки сучасного стану і розвитку земельних відносин у сільському господарстві; діалектичний метод пізнання - для аналізу наукових праць українських і зарубіжних учених; логіко-історичний підхід - у процесі розгляду аграрних реформ та інституційних трансформацій, спрямованих на регулювання земельних відносин у сільському господарстві; абстрактно-логічний - для аналізу результатів дослідження при оцінюванні земельного законодавства та формуванні висновків.

Результати дослідження. Визначено, що за період функціонування Земельного кодексу України незадовільний стан законодавчо-нормативного забезпечення розвитку ринково-орієнтованих земельних відносин існує не тільки в сільськогосподарській, а у природоохоронній та інших галузях. Також залишається не впорядкованим правове поле щодо економічних, екологічних, соціальних, сільськогосподарських відносин власності на землю та інші природні ресурси.

Елементи наукової новизни. Охарактеризовано інституціональні чинники впливу на розвиток ринково-орієнтованих земельних відносин у сільському господарстві та сучасний незадовільний стан законодавчо-нормативного забезпечення розвитку ринково-орієнтованих земельних відносин не тільки у сільськогосподарській, а й у природоохоронній та інших галузях. Виділено важливі заходи для створення механізмів економічного стимулювання раціонального та ефективного використання земель в аграрній сфері.

Практична значущість. Обґрунтовано висновок, що формування прозорого земельного ринку в Україні блокується недосконалим земельним законодавством та організаційно-управлінською його інфраструктурою. За період 2000-2018 рр. залишалося не впорядкованим правове поле щодо економічних, екологічних, соціальних, сільськогосподарських відносин власності на землю та інші природні ресурси, що перешкоджає запуску прозорого земельного ринку в Україні. Рис.: 5. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: сільське господарство; земельна реформа; земельний ринок; земельні відносини; інституціональне середовище.

* Науковий керівник - А.М. Третяк, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.

© А.М. Третяк, А.С. Поліщук, 2019